

ման Միփիտոսի ումեմն վասն Պիղատոսի, և ասէ . Մը զգա և չարաչար մահաւմբ սատակեա . զի դա ամբարշտութեամբն իւրով ձգեաց զձեռն յարդարն յայն, որ Վրիստոսն կոչէր . վասն որոյ նշաւակեա զգա, որ կամօք իւրովք հեռի եղև 'ի փրկութենէ : Եւ նա բազում և դառնագոյն տանջանօք չարչարեալ 'ի բազում աւուրս, և յետոյ հատեալ զգլուխ Պիղատոսի : Եւ այսոցիկ այսպէս գործելոցս՝ փառաւոր լինէր անուն Տեառն Հիսուսի Վրիստոսի ընդ ամենայն տեղիս, և փառաւորի ամենասուրբ Երրորդութիւնն այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն :

և հաճոյ եղև նմա : Եւ ապա ետ հրաման Միփիտոսի ումեմն վասն Պիղատոսի, և ասէ . Մը զգա, և կտրեաց զգլուխ դորա . զի դա ամբարշտութեն իւրով ձգեաց զձեռն իւր յարդարն յայն, որ Վրիստոսն կոչէր . զայն, ասէ, որ յաւադ ուրբաթին նստաւ Պիղատոս 'ի վերայ բեմբին և Հիսուս կայր դատապարտեալ առաջի նորա . և նա ինքն Պիղատոս գան հարեալ զՀիսուս, և մտրակեաց գաւազանաւն զոր 'ի ձեռն ունէր զթիկունս Հիսուսի, և ետ 'ի ձեռս հրէիցն, և մատնեաց կամաց նոցա՝ զի 'ի խաչ ելանիցէ . վասն որոյ նշաւակեսցի դա, որ կամաւն իւրով հեռի եղև 'ի փրկութենէ իւրմէ : Եւ այսպէս այսոցիկ գործելոց՝ փառաւոր լինէր անունն Տեառն Հիսուսի Վրիստոսի ընդ ամենայն տիեզերս առ ամենեւեան . և նմա փառք յաւիտեանս, ամէն :

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Անքրդի Տիւրքոնի Հեղկաստանի մէջ ըրած ձաւբորդոսքիւնները՝ Զրադաշտայ գրքերը գտնաւոր համար : (Տես երես 221)

Եւքրդիին պատմութեան հետաքրն նական մասերէն մէկն ալ իր գրաւորական աշխատութիւններն ու Սուրադի փաշային հետ ունեցած յարաբերութիւններն են : Սալապարի ծովեզերքները ասդին անդին պտրտելէն ետքը, ու թերակղզոյն ներսերը մըտնալէն ետքը՝ իր յանդուգն հետաքրքրութիւնը լեցրնելու համար, որով շատ տեսակ մեծամեծ վտանգներու մէջ ինկաւ, Սուրադի մէջ հաստատեց իր բնակութիւնը :

« Հոն, շատ անգամ երթալ գալէն ետքը, կ'ըսէ Եւքրդի, կրցայ տեսնել փարսերուն Խէսրո-բեյը, որոնց համար աս ճամբորդութիւնս ըրեր էի, և որոնցմէ կ'ուզէի տեղեկանալ () րադաշ-

տայ կրօնքին վրայօք : Եւսոնք Տարապ ու Վազուս ըսուած տէսդուրներն էին, որոնք Սուրադի մէջ եղող փարսերուն մէկ կողման գլխաւոր կեցած էին : Եւրենց դանդաղութիւնը զիս կը յուսահատեցրնէր . հազիւ իրեք ամսէն ետքը տուին ինձի ան ձեռագիրը, որն որ ծախեր էին ինձի առաջ, ու ան ալ, ինչպէս որ ետքէն անդրադարձայ, փոփոխեր ու թղթեր կտրեր էին մէջէն : Վիչ ժամանակուան մէջ ըրած յառաջադիւմութիւնս աս գրքերը կարդալուն մէջ՝ իրենց անհաճոյ եղաւ, կարծելով որ թերեւ քիչ ատենէն զիրենք կը ձգեմ : Երթալով սկսան զգուշութեամբ պատասխան տալ իմ հարցմունքներուս, և սորվեցրնելու ատեննին խորհրդական կերպ մը կը բանեցրնէին, սեպելով որ անով աւելի պատկառելի կ'ընեն տուած դասերնին : Եւ ուշ կու գային ինձի, պատճառելով թէ նկատմանց համար կը վախնային յաճախելու իմ քովս :

« Իմ վարպետներս ամենեւին միտքերնէն չէին անցրնէր՝ թէ ես ուզե-

նամ, ու ևս առաւել կարենամ թարգմանել իրենց գիրքերը . ասոնցմէ Վէնա Կոնգրէսը միայն՝ 22 մաս բաժնուած գիրք մըն է, և տասնըվեց տարիէ 'ի վեր Տարապը դեռ անոր 6 մասը բացատրած էր իր աշակերտներուն : Տարապին սիրտը վաստակելու համար, որն որ միտքը դրած էր տարի մը այբուբենով անցընել տալու ինծի, ազաւեցի իրեն որ քանի մը ընտիր ու հազուագիւտ զէնտ գրուածքներ ցուցընէ ինծի, խոստանալով թէ երկու պարսիկ ձեռագիր կը գնեմ իրմէն, զորոնք կ'ուզէր ծախել : Երբոր աս գիրքերս ձեռք ձգեցի, սկըսայ սպառնալ իրեն՝ թէ զինքն ու իր Վազուռ ազգականը Սոնիշէրճիին կը մատնեմ, որ հակառակ կուսակցութե գլխաւորն էր ու իրենց թշնամի, թէ որ չօգնէ ինծի : Էնտիտատը արդի պարսկերէն լեզուն թարգմանելու : Ապառնալիքս յաջողեցաւ . բայց երբոր տեսաւ որ ինքը տուն կու տար ու ես կը գրէի, և թէ ամէն կերպ հարցմունքներ կ'ընէի իրեն, ու արթնութեամբ մտիկ կը դնէի իրեն զուրցածներուն, վախը զինքը առաւ, իմանալով որ ես իր կրօնքին վարդապետութիւնները 'ի հիմանց կը սորվէի : Ենկէ ետքը ամսէ մը աւելի չտեսայ զինքը . կը կարծէր ինքը որ եւ թէ ուրիշ տէսդուրները իմանալու ըլլան աս բանս, իր վախճանը ապահովապէս մահ էր . բայց իմ քովս եղած ձեռագիրները կորսնցընելուն վախը՝ աս մտածութեանց յաղթեց, ու հաւանեցաւ ըսածս ընելու : Եւ դժուարութիւններուն առջեւ առնելէն վերջը՝ ուրիշ բան դիմացս չէր մնար, բայց եւ թէ անանկ դժուարութիւններ, որ ձեռք զարկած աշխատութեանս հետեւանքն էին, և քաղաքական պատերազմի մը շփոթութիւնները : Երբն ատենները Ենգղիացիք քաղքին ամրոցը պաշարած էին . որով հարկ էր իւրաքանչիւր մարդու ապահովընել իր ինչքերն ու դրամները : Եւ շփոթութիւններուն պատճառաւ իմ տէսդուրներս աներևութացան, ու խել մը ատենէն ետքը նորէն երևցան : Եւ ըրած աշխատու-

թիւներս անօգուտ եղան, բայց մնաստիւ համբերութի սորվեցայ : Երդի պարսկերէն լեզուն կը բանեցընէի ես . որով հետեւ Տարապը չէր ուզեր ռամկական լեզուով իր կրօնքին գաղտնիքները բացատրել, վախնալով որ ծառաս չհասկընայ զանոնք : Եւ աս անգամ առողջութիւնս մնաստեցաւ՝ ամենայն փութով աս գործոյս ետեւէ ըլլալէն, ու ասորելու կերպէս : Պնակ մը բրինձ ու ոսպ էր բոլոր կերակուրս . ան ժամանակն որ վարպետիս հետ չէի անցընէր, կը զբաղէի աչքէ անցընելու իրեն հետ կարգացած կտորներս, ու երկրորդ օրուան ընելիքնիս պատրաստելու : () րուան մէջ մէկ երկու ժամ մը միայն տանիքիս վրայ հանգիստ կ'առնէի՝ օդ ծծելով :

Եանը հիւանդութիւն մը վրայ գալով, ստիպուեցաւ Ենքըղիլ աշխատութիւնը մէկդի թողուլ : Եանի մը ցաւագին վիրահատութիւններ կրեց . ու քաշած ցաւերն և ուժէ իյնալը խելացնորութիւն մը բերին խեղճին վրան, ու արդէն դէմքին վրան ալ սեւ սեւ բիծեր սկսան երևնալ, որ մարմնոյն ապակահութիւնը կը սպառնային : Եւ վերայ այսր ամենայնի՝ բաւական ժամանակէ մը ետքը երիտասարդական ուժով յաղթեց հիւանդութեանը, ու քիչ ատենէն նորէն վրայ դրաւ :

Եւ հիւանդութենէս նոր ազատեր էի, կը պատմէ Ենքըղիլ, ու ամենամեծ զգուշութիւն ընելու վիճակի մէջ էի, երբոր Սուրադի մէջ գաղղիացի մը դիմացս ելլելով՝ վրաս յարձակեցաւ չարախօսներէ գրգռուած : Երեք հարուած սրոյ, ու երկուք ալ դաշոյնի ընդունելէն ետքը՝ դեռ ուժ ունեցայ արիւնլուայ տուն դառնալու : Հարկ էր դառն վիրահատութեանց համբերելու, որոնց համար երկաթ ու կրակ 'ի գործ դրուեցան . բայց իմ զօրաւոր կազմուածքս աս երկրորդ անգամ ալ խալածեց զիս : Երբոր տեսայ որ ուժս վրաս կու գար, և միանգամայն վերքերս բոլորովին բժշկուեր են, մէկէն սկսայ նորէն Տարապին հետ զէնտ գիրքերու թարգմանութեանը պարապիլ .

և ան աստիճան ջանք ըրի առաջ տանելու աս աշխատութիւնս, որ քանի մը ամսէն կատարեալ տեղեկութիւն ստացայ Պարսից պատմութեան, կրօնքին ու սովորութեանց հին բարբառներուն վրայ, և թարգմանութիւնն ալ լմննալու վրայ էր ։

Ինքըզիլին մտքի դրածին նայելով աս ըրածը իր Բսիոյ մէջ ընելու աշխատութիւններուն մէկ մասն էր միայն ։ Ինքը հաստատած էր միտքը Հինտուսներուն ու Չինաց սրբազան օրինաց գիրքերուն վրայ ալ տեղեկանալ . բայց զանազան արգելքներ առջէն ելլալով, ստիպեցին զինքը անոնցմէ ետ կենալու ։ Վէնէրեայ ու Փղի կղզւոյն բակոտները պտրտելու ժամանակ հիւանդացաւ, ու փութաց գալ եղբօրը քով, և տկարութիւնը վրան զօրացած տեսնելով ետ կեցաւ Պէնարէս ու դէպ 'ի Չինաստան ընելու ճամբորդութենէն, և որոշեց Եւրոպա դառնալ ։ Վսովը բազմաթիւ գրաւոր հարստութիւններ ունէր . իր ըրած խնայողութիւններուն արդեամբքը՝ 180 ձեռագիր հաւաքեր էր, որոնց մէջ Հնդկաստանի գրեթէ ամէն բարբառները կային, խել մը արձանագիրներ, բնական պատմութեան ու Հնդկաց գրամներու բաւական ճոխ հաւաքում մը ։ Ինքզիացւոց զՆոնտիշէրի քաղաքը առնելովը, հարկ եղաւ որ ինքն ալ աճապարէ ճամբայ ելլելու . որովհետեւ Վաղղիացիք առանց հաստատուն ինչքի, առանց բարեկամի, և անօգնական մնացած, ու գրեթէ առանձնացած ըլլալով Սուրադի մէջ, Հնդկաստանցոց առջևը արհամարհելի եղած էին, որոնք կը կարծէին թէ Վաղղիացիք ան երկիրներէն ալ բոլորովին վնասուելու վրայ էին ։

Ուզեց Ինքըզիլ շուետայի նաւով մը գալ, որն որ Չինաստանէն անցնելով Եւրոպա պիտի դառնար . բայց նաւապետը յանձն չառաւ ։ Ինքըզիլ ան ատեն Ինքզիացւոց առաջարկեց իր խնդիրը . Ինքզիացիք թէպէտ Վաղղիացւոց դէմ պատերազմունէին, բայց Պոմպայեայ գերագոյն ատենը միա-

կամ հաւանութեամբ հրաման տուաւ իրեն ։

« Իմ Հնդկաստանէն ելլելս, կ'ըսէ, բոլորովին նոյն կերպով եղաւ՝ ինչ կերպով որ Վարիզէն ելեր էի, այսինքն լի ամէն տեսակ դժուարութիւններով, ինչպէս որ եղեր էր իմ վեց տարիէն աւելի ըրած բնակութիւնս ալ նոյն երկրին մէջ ։ 1761 տարւոյն մարտի 15^{ին} Սուրադէն ճամբայ ելայ դեռ վատաւողջ վիճակով, զոր ծովային օդը աւելի կը սաստկացրնէր, և բաց 'ի մեր թշնամեաց մարդասիրութենէն, ու եղբօրս տուած մէկ փոխանակագրէն՝ ուրիշ օգնութիւն չունէի ։

« Իմիսուկէսէն աւելի բերանս գրեթէ ուտելու բան չգրի . ուժիս հետ ձայնս ալ երթալով կը նուազէր . և կարծես թէ փոյթ մը չէի ըներ իմ հալել մաշելուս վրայ ։ Վաւապետը իր ինծի քաշել տուած նեղութիւններուն վրայ աւելցուց նաև զիս ծաղր ընելու կերպ մը . և աս ամէն չարեաց ետեւէն գալով սոփն ալ, նաւապետին ագահութիւնը քաշեցինք ։ Ս'երջապէս՝ երկար ատեն այլ և այլ քամիներէ տատանելէն, ու քանի մըն ալ վտանգներէ անցնելէն ետքը, 1761^{ին} նոյեմբերի 17^{ին} Վորդսմըտ հինաւահանգիստը խաբիսի ձգեցինք ։

Ի սկզբան անդ Ինքըզիլ պատերազմական գերի մը սեպուեցաւ . բայց շուտով ազատեցաւ Պ . Պինեօրի՝ թաւ դաւորին գրապետին ջանիւքը, որովհետեւ ասիկայ Ինքըզիլի վրայօք ծանօթացուց գրով Պ . Սդէնլին, որ ծովակալութեան ընդհանուր գործակատարներէն մէկն էր ։ Յաջորդ տարուան մարտի 14^{ին} Վարիզ հասաւ Ինքըզիլ, և երկրորդ օրը Օրագաշտայ գրուածքներն ու իր ուրիշ ունեցած ձեռագիրները թագաւորական գրատան յանձնեց ։

« Ետ ութը տարի հայրենիքէս դուրս անցուցի, կ'ըսէ Ինքըզիլ իր պատմութեան վերջը, ասոնցմէ գրեթէ վեց տարին Հնդկաստանի մէջ . 1762^{ին} երբոր դարձայ Վաղղիա՝ աւելի ազքատ

էի, քան թէ 1754^{ին} Ռարիզէն ելած
ատենս, որովհետեւ հասութիւն քիչու-
թիւնը օրինաւոր ժառանգութեանս
բաժնէն լեցուցեր էի իմ ճանապարհ-
հորդութեանցս մէջ: Ռայց հարուստ
էի հին ու հազուագիւտ յիշատակա-
րաններով, ու զանազան հմտութիւն-
ներով՝ զորոնք կը յուսայի հանգստեամբ
կարգի դնել ու մատենագրել, որովհե-
տեւ դեռ հազիւ երեսուն տարուան
կայի. և միայն այս բաղդին հանդիպե-
լու համար հնդկաստան գացեր էի:

Պարթէլըմի մատենագիրը խրախոյս
ու քաջալերութիւն տուած էր Միքե-
ղիլի իր առաջին գրաւոր աշխատու-
թիւններուն մէջ. անոր համար ճանա-
պարհորդութենէն դառնալէն ետքն ալ՝
շատ ջանաց ու յաջողեցաւ թագաւո-
րական գրատան մէջ արեւելեան լեզուաց
թարգման դնելու զինքը՝ հասոյթ ալ
կապել տալով իրեն: 1763^{ին} Վեդեցիկ
դպրութեանց ճեմարանին ընկեր ըն-
դունուելով Միքեղիլ, իր բոլոր զբաղ-
մունքն եղաւ կարգի դնել իր հաւաքած
ընտիր տեղեկութիւնները տպագրելու
համար: Ռայց Նեղափոխութեան յուզ-
մունքները վրայ գալով՝ տակնուվրայ
ըրին իր գիտնական զբաղանքները.
ուստի իր ուսումնարանը առանձնանա-
լով՝ իր սիրելի գիրքերովը միայն կը զը-
ւարձանար: Երբոր Վաղղիոյ Սարժո-
ցը՝ նորէն հաստատուեցաւ, զինքն ալ
անդամ ընտրեցին. սակայն քիչ մը ա-
տենէն հրաժարեցաւ: Արջապէս՝ իր
անխոնջ աշխատութիւններուն յոգնու-
թենէն, ու ծերութեան հիւանդու-
թիւններէն ճնշուելով, 1805^{ին} կնքեց
իր բազմարդիւն կեանքը: Ուրիշ հրա-
տարակած բաներէն զատ՝ տպած է
Զէնո-Աւետարան, կամ հաւաքումն սրբ-
բազան գրոց Փարսից. Յարաբերութիւն
Հնդկաստանու ընդ Եւրոպայ, ու Ուֆնէս՝
հայ, այսինքն Գաղանիս լեւիտ գրքին
պարսկերէնէ՝ ի լատին թարգմանու-
թիւնը: Միքեղիլ նմանապէս խել մը
հետաքրքրական ճառեր գրեց Պարս-

կաստանի լեզուաց ու հնութիւններուն
վրայօք, որոնք տպուած են Ռճանա-
գրութեանց և գեղեցիկ դպրութեանց
ճեմարանին ճառերուն հաւաքմանցը
մէջ:

ՄԱՆՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

Քրիստոսի դարու անուանութիւնը:

Քրիստոսի թուականէն սկսեալ՝
Առաջին դարը կ'ըսուի Փրկութեան դար.
Բ. դ. Սրբոց դար.
Գ. դ. Մարտիրոսաց և ճգնաւորաց դար.
Դ. դ. Վարդապետաց եկեղեցւոյ դար.
Ե. դ. Հիւսիսային բարբարոսաց դար.
Զ. դ. Իրաւագիտութեան դար.
Է. դ. Մահմետականութեան դար.
Ը. դ. Սարակինոսաց դար.
Թ. դ. Նորմանտացւոց դար.
Ժ. դ. Տգիտութեան դար.
ԺԱ. դ. Խաչակրաց դար.
ԺԲ. դ. Կրօնաւորական կարգաց դար.
ԺԳ. դ. Տաճկաց դար.
ԺԴ. դ. Հրազնուց դար.
ԺԵ. դ. Նորութեանց դար.
ԺԶ. դ. Գեղեցիկ դպրութեանց դար.
ԺԷ. դ. Նաւարկութեան ու զինուորական ճար-
տարապետութեան դար.
ԺԸ. դ. Ազգաց արթննալու դար.
Իսկ ԺԹ. դարը, որ է հիմակուանը, ճարտարու-
թեան դար հաւանականապէս պիտի սեպուի:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

Ըստ ժամանակի:

Գաղղիոյ մէջ Ռաբէթ անունով գեղին մօտ, որ
Գասգրը քաղքէն փարսախ մը հեռու է, ձուածե-
թայու մը կայ. բաւական բարձր է ասիկայ, և լայ-
նութիւնը 26 ոտք է ամենէն աւելի ընդարձակ
կտորին, իսկ 12 ոտք՝ յատակին: Զարմանալին
այն է՝ որ գաւազանով մը կամ ձեռքովդ գպչելու
ըլլաս ասոր, խիստ զգալի կերպով կ'երերայ ու
կը ճօճի: Ամէն ճանապարհորդներն որ ան կող-
մերը կ'երթան, զանց չեն առներ երթալու ան-
ձամբ փորձելու աս հետաքրքրական երևոյթը: